

YON ETXAIDE ITHARTE (1920-1998)

Bilbo, 1998-XII-18

Donostian hil zaigu 1998ko ekainaren 30ean Yon Etxaide Itharte. Gipuzkoako hiriburu berean jaioa zen 1920. urteko martxoaren 20an, bere bizitzan zehar euskarari eta euskaltzetasunari eskaintza oparoa emango zion idazle. Ongi merezia zuen 1957. urtean Euskaltzaindiak urgazle izendatzea eta baita ere 1991ean euskaltzain ohorezko egitea (ikus *Euskera*, III, 1958, 169. or. eta XXXVI, 1991, 453. or.).

Lagun minak izan ginen ezagutu ginen une beretik. Anaiarteko gerrate haren ondokik urri ginen mendizaleak eta urriago euskaltzaleak, batez ere, hauek ziren lekuan zirela, beraien buruak isilpean gorde beharra zuten. Baina garai haietan, elkar hobeto ezagutuala adiskidetzen ginen. Donostiako Amaiak-bat mendizale taldearekin ibiltzen Yon eta hortik ezagutu genuen elkar berrogeitagarren urte ilun haietan. Pundu honetan ohar bat egin beharra dut, bere izenaren grafiaz *Yon* erabiltzen dut, bere gogozkoa zena bete nahirik.

Euskarazko liburu bila aritzen nintzelarik zein ustekabea izan nuen mendi lagun nuen Yonek *Alos-torrea* (1950) eleberria bere sinadurazko eskaintzaz igorri zidanean. Ez nenkien zelan eskertu ere eta Donostiara joan nintzen batean, Kale Nagusian Grupo de Puertos de Guipúzcoan delineante lana egiten zuen bulegora joan nintzaion pertsonalki eskertzeko. Eleberri hura berriturik eman zuen 1981ean.

Orduz geroztik, elkarren lagun minagoak bihurtu ginen. Eta aitortu beharra dut eskal kulturaz inori ezer zor badiot, lehen lehenik Yon Etxaideri zor diodala, zeren bere gomendioek gidatu baininduten gure literaturako autorerik hoberenak ezagutzera,aldi berean baita ere bultzatu ninduen gure historia eta izaerak hobeto ezagutzeko Arturo Campión zenaren lanak irakurtzera. Beti esaten zidan gure literatura ongi ezagutzeko, Ekialdera begiratu beharra dagoela, han hemen baino lehenagotik idazle asko eta oso onak izan zirelako. Ekialde horri, gaurko idazleek, Iparraldea deritzate baina geografia koordenadak kontutan hartzen baditugu, hobe zaigu Ipar-ekialde bezala izendatzea.

Euskaraz idazten noiz hasi zen galdetu nionean esan zidan gaztetxoa zela, bere lehen lana Till Eulenspiegel Erdi Aroko alemanaren abendurak euskaratu eta *La Cruz* astekarian agitaratzen hasi zenetik.

Yonen lana, ordea, urte ilun eta larri haietan iraultza bezalakoa iruditzen zitzaidan. Bera idazlea izateaz gainera, bere ogibidezko langela hartan klandestinoki euskara irakasten aritzen zelako. Sarri egiten genituen elkarrekin mendi ibilerak eta maiz etortzen zen bere ikasleak lagun zituela. Ikasleatariko bat zuen gero bere bizitzan emazte eta laguntzaile bikaina izango zuen Pilartxo Rekalde.

Mendian ibiltzaile bikaina zen, nekeak ongi menderatzen zituenetarikoa eta 1952an elkarrekin ginen Pirinioetako gailurrik altuenetan, zenbait egunez Aneto eta inguruko beste zenbait gailurretara igoaz. Donostiar eta eibartar talde txiki bat ginen eta, bestek beste, han lagun izan genuen Agustin Barrena donostiarraren gogoia zen Balaitus gailurrera heltzea, baina berak eskaladarik egiten ez zuenez, lagunduko ote nion eskatu zidan, eta handik urtebetara han ginen Balaitusen. Baina Yon Etxaide bera ere ez zen atzean gelditu, gurekin batean gailurra hartu zuen. Horrek erakusten du norainoko mendizalea zen. Gainera, Pirinioetako ibilera haietan, eguneroko ibilaldiaren ondotik, ilunabar aldera kanpinera itzultzen ginenean ohizko euskal kantzak kantatzen genituen elkarren artean eta Yonek horretarako zuen zaletasunez ohartzen ginen, gutako beste inork baino gehiago zekizkiela. Esan beharrik ere ez, zein egun alai bezain atseginak igarotzen genituen, Yonengandik beti zer ikasirik jasoaz.

Bere euskaltzaletasuna eta euskal idazle bikaina izateari ikuspegi bat ematean deitatzat gaur egin nezakean ohoretik hoberena.

Purra! Purra! (1953) zeritzan ipuin parregarriz osaturiko liburu hura argitaratu zuenean nioen, bilduma hortakoak baino askozaz biziagoak zirela Plaentzia eta Eibarko kaleetan barra-barra kontatzen ziren umorezko ipuin eta gertaerak. Eta gure mendi ibileretan eibartarrok ahoz kontatzen genizkion. Nik, batzutan idatziz igorri ere bai. Horren fruitua izan zen *Pernando plaentxiatarra* (1957). Bertako azken hiru gertakariak non eman zituen idatzi nizkion bezala. Geroago, gehigarri eta haurrentzako irakurgai eran, 1987-1989. urteetan sei aletan emango zuen *Purra! Purra!* gehiturik eta berritua.

Eibarren euskal gramatika ikasketan ari ginenok, lehenik Zabala-Aranaren metodoa erabili genuen, gero Bonifazio Ataunen hura, B. Arrigaraik hobekuntzaz berritutakoa. Yon Etxaidek, ordea, Umandirena erabiltzen zuen, artean orri multikopiatu soiletan zena eta, bere gomendioz, metodo hobetzat kopiak igorri zizkigunetik hori erabili zen gure artean. Baina, Gipuzkoako Diputazioak Urkixo Mintegia sortzean, arduradun izendatu zituzten artean Mitxelena eta Irigaray ere baziren. Orduan horienaga jo genuen, Andoni Urrestarazu "Umandi"ren *Gramática vasca* hura Mintegiaren babespean gure diruz argitara ematea proposatuz. Ontzat hartu zuten eta hala lortu ere 1955. urtean. Egia esan, isilpean alde aurretik ordaintzeko gertu ziren harpidedunak lortu genituen, lehenik eibartar euskaltzaleen artean eta gero kanpoan. Adibidez, Yon Etxaidek inprimatuaren sorta ederra hartu zuen bere lepora. Gasteizen asko zirenez metodo horrekin euskara ikasten ari zirenak eta erosketa handia egin ziguten. Beraz, diru laguntza erraz lortu eta baita ere argitalpen hura laster agortu.

Urte haietan eskatu nion Yoni, Eibarko euskaltzale talde bati hitzaldiren bat ematea, euskal literaturari buruz. Jakina, mendian klandestinoki izan behar zuen, bestetara ezin baitzen urte haietan. Hala bete zuen eskari hura, Elgetako Egotxeaga pagadipean, aitorerik hoberenen bizitza eta lanen berriak emanaz. Gerora, hitzaldi hartarako prestatu zuen materialetik sortu zitzaion *Amasei seme Euskalerriko* (1958) zeritzan liburua, 1990an berralgataratua.

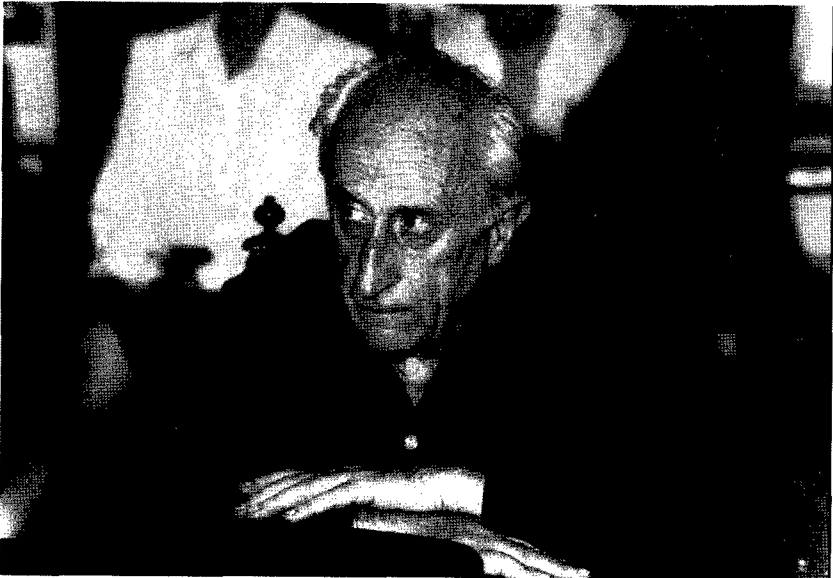
Aipagarrientzat joko nuke eleberrigintzan goi mailetara eraman zuen lana, *Joanak-joan* (1955), Piarres Topet Etxahun barkoxtar koblakariari buruz egin zuena. Gainera, hura izan zen Euskaltzaindiaren eleberrri lehiaketan lehen saria jaso zuena. Gero, euskaldun irakurleen artean berebiziko harrera ona erakutsi zigun eleberrri harek, eta 1980, 1986 eta 1992. urteetan berralgatardiak izan zituen. Bere berrargitaldi guzietan bezala,

pasarteetako xehetasunen hobekuntzaz kezkatuak, lana zabalduz eta hobetuz emanak dira.

Hurrengo lana Pio Barojaren *Las inquietudes de Santi Andía* eleberriaren itzulpena izan zen, *Itxasoa laino dago* (1959) izenburupean. Lan hura berriro zuen gero bi liburukitan argitaratzeko, baina oaraingoan *Santi Andia*ren *kezka* (1984) izenburuz.

Esan beharra dut, ordurako bere beste idazlan laburragoak aldizkari askotan argitaratzen zituela. Nik dakidanez, gehienetan honako izenordeak erabiliz: *Karranka*, *Zelai*, *Aldapeko*, *Urrain*, *Igeldo* eta *Etxaithar*. Hortatik nonbait, harreman zabalak zituen euskal kulturagintzan ari zirenekin, eta beti guzietan laguntza emanaz. Zer esanik ere ez Jon Mirande, Jokin Zaitegi, Isidoro Fagoaga eta beste zenbaitekin zituela harreman herziak. Adibidez, 1962ko urtarrilaren 26ko Euskaltzaindiko batzar agirian irakur daiteke honako hau: “Rudolf De Rijk jaunari Azkue-ren «Particularidades del Dialecto Roncalés» eta «Aezkera» bialdu jakozan Jon Etxaide jaunaren eskabidez eta eskerrak emoten dituz euskeraz oso ondo idatzitako karta batean”.

Bere idazlan laburrok gogoan izateko, aipaturiko izenordeekin batean, artikulu, itzulpen, saio, bertso eta abar idatzi zituen aldizkarien artean aipa nezazke: *La Cruz*, *Gernika*, *Euzko-gogoa*, *Egan*, *Jakin*, *Gure Herria*, *Karmel*, *Oleri*, *Euskera*, *Zeruko Argia*, *El Diario Vasco*, *Bol. R.S.V. Amigos del País* eta abar.

Yon Etxaide Itharte.

Euzko-gogoa eta *Gernika* aldizkariekin zituen harremanegatik, Miarritze eta Donibane Lohizunera maiz joaten zen. Behin, harpidedunentzat zekartzan *Gernika*-ren sei ale mugan atzeman ziotelako, zenbakirik adina kartzela eman zioten, sei hilabete Martuteneko presondegian. Harpideetariko bat ni neu nintzen, baina Etxaidek, zigorra leporatuz, ez zuen eman harpideetariko inoren izenik.

Beste honako oroitzua hau ere badut, 1962ko azaroaren 30ean, Dassance jaunak Euskaltzaindiko batzarraren buruorde eginik, Inazio Maria Etxaideren hilberria ematean, aipatu zuen haren hutsunea betetzeko bere seme Yon Etxaideri aulkia eskaini behar zitzaiola. Baina Yonek uko egin zuen, idazkari zen Mitxelenak 1963ko urtarrilaren 25eko batzar agirian jasorik datorrenaren arabera: "Eleuke euskaltzain izan gura. Bera baiño leenago egokiagoa badagoela diño". Eta Irigaray jaunak berakin hitz egitea erabaki zen orduan. Baina ezin lorturik etsi zuten.

Handik laster, 1964an, Sebero Altuberen heriotza gertatu zen eta hutsunea betetzeko, euskaltzain osotarako proposatu nindutenean. Batzar agiriak biltzen zituen *Euskera* argitaratzeko txanpenez urri genbiltzalako atzerapen handiak zituen eta oraindik ez nuen arestian aipatu dudan ukapenaren berririk. Mitxelenak deitu ninduen proposamena ontzat har nezan eta nik erantzun nion, Yon Etxaidek merezimendu hoberik bazuela eta haren alde egin zezatela. Orduan aditzera eman zidan Yonen ukapenez. Eta nik bereala deitu nion Yoni, baina alperrik, ezezkoan zegoen, lehen ere ukapenarekin batean berak eman ziela nire izena eta nik har nezan bultzarazi ninduen. Esanaz, bere iritziz jendaurrerako berak baino dohai hobekak nituela eta izakera irekiagoa euskararen arloan beharrezko lanak hobeto egin nezazkeela. Amor eman beharra izan nuen.

Baina nihoan berriz bere idazlanen adierazpena, askok ez baitakite Yonek burutu duen lan handi bezain bikainari buruzkorik eta, azken batean, gizona bere obratik eza-gutzen baita. Aipatutakoekin bateratsu, hiru drama aipagarri idatzi zituen: *Amayur!* (*Euzko-Gogoa*, 1951), eta gero hiru ekitaldiko antzerki hau, bi agerraldi hobetutan, liburu bezala argitaratua da 1978 eta 1983, urteetan. Iturrinoren bertsoetan oinarriturik *Markesaren alaba* (*Egan*, 1958) gerora, 1982an liburu batean berrargitaratua. Eta bestea, *Begia begi truk* (*Egan*, 1962), baina, hau ere liburu bezala berrargitaratu zuen 1978 eta 1984an.

Jose Artetxe zenaren *Caminando* cuskaratu zuen, *Egan* aldizkarian zatika argitaratzeko, *Bidez-bide* (1952-1954) izenpean. Baita Yvar Lissner-en *Ainsi vivaient nos ancêtres*, hau ere *Egan*-en *Egipto'ko gizalantze miresgarriaz idatzia* (1961) izenpean.

Historia gaiaz eleberri luzeago bat eman nahirik, Oñaz-Ganboar borroketa oinarritu zen *Gorrotoa lege* (1964) deritzana burutzeko. Eleberri hau ere, hil baino lehenago, berrargitaratua izan da 1998. urtean.

Etxahun Zuberoako koblakariaren bertsoak hunkigarri zitzaizkion eta mugaz hemendik zabalkundea izan zezan, *Etxaun'en bertsoak gipuzkeraz* (1969) publikatu zuen, Jon Miranderen lankidetasunez. Gainera, hori aski ez zitzaizkiolarik, *Etxahunen bertsoak*, egileak bere garaian eman bezala eta gazteleraz zein euskara batuan jarriak publikatu zituen *Boletín de la Real Sociedad Vascongada de los Amigos del País*-en 1972-1989. urteetan.

Tartean, liburu berezi batean, Isidoro Fagoagak gazteleraz burutu zuen *Domingo Garat. El defensor del Biltzar* (1951) biografia bikain hura, euskaraturik *Domiku Garat. Biltzarraren defendatzaile* (1979) agertu zuen.

Yonek, bere etsipenezko uneak lanez gainditzen zituen eta lehengo jarraipenez zetorren *Eneko Agerroa* (1981) eleberri historikoa. Hain gogoko zituen Zuberota eta Baxenabarre artean, Behorlegiko larradi inguruetan kokatzen den gaia du eta hain maite zituen Agosti Xaho eta Johañe Miranderi eskainia da. Eleberri hau ere bigarren izkribaldi hobetuan eman zuen 1991.urtean.

Baina, nire ustez, hain hunkigarri zitzaizkion Etxahun Barkoxekoaren bertso haiek ez zioten laguntzen bere izate etsipenduaren egoerari, bai ordea etsipena areagotu. 1987ko irailaren 24an Joseba Etxarri kazetariari *Eguna* egunkarirako egin zion elkarriketan agertu zizkion iritzien artean zioen: “Ezagueren nuen orduetik ez nuen bizia maite” (ikus zultailaren leko *Egunkaria*, 23 or.). Esaldi hori niri ere behin baino gehiagotan agertu zidan. Eta nire aldetik erantzuten nion, gizarte hobeago bati begira euskaltzalerik gehienok genituela holako etsipenak, baina gizarte hobekuntzaz hainbeste egin beharren aurrean, ekintzari lotuz gaintitu beharrezkoak zirela biziaren arrazoiak.

Bere etsipenezko jaistaldiak ezagunak nituen, lagundu nahirik, behin baino gehiagotan mintzatu nitzaien eta baita berak erantzun ere, esanaz: “Eta zuk, federeko zailantzak izanik, mundu hontan bizitzeko gogo duzu?”. Nire erantzuna: “Zergatik ez? Pertsonak bere naturarekiko du bizitzari atxekirik irautea eta iraupenerako beharrezko idealei oratuz aurrera joatea edo gogozko gaietan murgilduz zerbait landuz bideratzea; zuk zerorrek euskalgintzan egiten ari zeranean aurkitu beharko zenuke bizinahi gogoaren askapena, nioen, gure belaunaldian jasan beharrezko zaiguna lasaiago har zezan”.

Baina, behin, Etxahunen lan horiek *Bol. R.S.V. Amigos del País* aldizkarian burutzen ari zen garaian, etorri zitzaidan Martzelo Esnal elkarren adiskide mina laguntza eske, Yon beha jota ikusten zuela, eta inoiz esaten ziola nire itxaropena bekaizten zuela. Bere fede tinko bezain zintzoa ezaguturik, Patxi Altuna euskaltzainkidea lagun harturik jo genuen Karlos Goena sikiatrarengana eta harekingo harremanean jartzeak bideratu zuen ezbeharren batetik aldeaz seneratzea.

Bere abertzaletasuna, sorreraz Aitzolen idazlanetatik zuzpertia zen. Baina ez zen talde hertsia batean mugatzeko gizona. Gainera, demokraziaruntza abiatu ginen neurri berean, behar bada abertzale askoren gure hizkuntzaganako huts nabarmena ikusiz, lehengo bidetik, euskaran eta euskalgintza soilean mugatzen zuen bere ekintza guzia. Jakina da ideetan ez zetorrela bat bere aitarekin, baina ez, ordea, bere aita maite ez zuelako. Yonegan aitaren euskaltzaletasunak eragin handia izan zuen eta eskergarri zitzaion. Alderantziz, aitak ere oso maite zuen bere Yon, behin baino gehiagotan hala agertu zidanez. Bestalde, aitarenaganako maitasuna argi utzi zuen gure erakunde honek I.M. Etxaide Lizasoain, 1952tik 1962ra artean euskaltzainburu izan genuenaren mendeurrena ospatzean, Yonek bere aita zenaren oroitzapenezko bio-bibliografia txostena irakurri zigun: “Inazio Maria Etxaide Lizasoainen bizitza eta lanak” zeritzana. Ondotik, bere arreba Ana Mari urgazleak, beste laburrago bat aitaren oroitzapenez (ikus *Euskera*, XXX, 1985, 345-374. orr.).

Gero, *Etxaide jauna* (1986) deritzan liburu mardula argitaratu zigun, bere lehen partean Euskaltzaindian aurkeztu zigun txostenarekin baliatuz, zabalago eta zehatzago landurik, noski. Baina liburu honek, gehigarriko beste arlo batzuk ere baditu, aitaren pentsakeraz gainera, bere lanetarik asko erakusgarri hor biltzen dituen zergero.

Azken urteotan, Yon Etxaidek, euskaltzain ohorezko izendapenez gainera beste zenbait omenaldi ere izan ditu. Adibidez, zituen merezimenduetatik, EIZIE (Euskal

Itzultzaile, Zuzentzaile eta Interpretarien Elkarte) delakoak eta Euskal Idazleen Elkarteak ohorezko bazkide izendatu bai zuten.

Barnekoia zen, ez zitzaion gogoko jendaurrean agertzerik, baina lagunekin oso maitakorra eta zintzoa zen. Guk, hain hurbildik ezagutu dugunok, bera ere benetan maitatzen genduen. Zuberua eta zuberotarrak hain gogoko zituenez, azken urte hauetan Txomin Peillen cuskaltzainkide eta adiskideak maiz uzten zion Santa-Graziko etxea, Pilartxo emaztearekin udaran oporrak han igarotzeko. Zer esanik ere ez, etsipenezko jaitsialdi haietatik irteteko, bere emazte Pilartxok asko laguntzen ziola.

Historiazalea zen eta hortaz asko irakurria, egin zituen eleberri batzuek argi erakusten digutenez. Arturo Campiónen lanak gogoko zituen eta maiz aipatzen zuen 1200. urtean Euskal Herriaren zatiketa etorri zenez, geroztik ez dugula izan bakerik.

Gure mundu honetan bakezko lasaitasunik aurkitu ez zuen adiskide honek, bere fede zintzoaren laguntzaz, beste mundurik baldin bada, hemen aurkitu ez zuena han izan dezala opa diot (G.B.).

Juan San Martin